

УДК 343.148:338.982

СПЕЦІАЛЬНІ ЕКОНОМІЧНІ ЗНАННЯ У ПРАВОВИХ СИСТЕМАХ ЄВРОПИ, АВСТРАЛІЇ ТА США

кандидат економічних наук, професор, Федчишина В. В.

Університет Державної фіскальної служби України, Україна, Київ

Обґрунтовано стан і основні можливості використання спеціальних економічних знань і залучення судового експерта у правових системах Європи, Австралії і США. В Європейській мережі судово-експертних установ (ENFSI) дослідження проблематики економічних правопорушень відсутні. Досліджується проблематика використання спеціальних економічних знань з метою надання взаємної правової допомоги і міжнародного співробітництва в процесі розкриття і розслідування економічних правопорушень, необхідною умовою ефективного виявлення і розслідування економічних правопорушень є глибокі знання. Запропоновано необхідність створення інституту судових економічних експертиз. Визначено можливості міжнародної взаємної правової допомоги і співробітництва у формуванні і використанні спеціальних економічних знань, їх проблеми і тематику, критерії оцінювання.

Ключові слова: економічна експертиза, спеціальні економічні знання, ENFSI, економічні правопорушення, міжнародне співробітництво.

кандидат экономических наук Федчишина В. В. Специальные экономические знания в правовой системе Европы, Австралии и США/ Университет Государственной фискальной службы Украины, Украина, Киев

Обосновано состояние и основные возможности использования специальных экономических знаний и привлечения судебного

эксперта в правовых системах Европы, Австралии и США. В Европейской сети судебно-экспертных учреждений (ENFSI) исследования проблематики экономических правонарушений отсутствуют. Исследуется проблематика использования специальных экономических знаний в целях предоставления взаимной правовой помощи и международного сотрудничества в процессе раскрытия и расследования экономических преступлений, необходимым условием эффективного выявления и расследования экономических правонарушений глубокие знания. Предложено необходимости создания института судебных экономических экспертиз. Определены возможности международного сотрудничества использования специальных экономических знаний, их проблемы и тематику, критерии оценки.

Ключевые слова: экономическая экспертиза, специальные экономические знания, ENFSI, экономические правонарушения, международное сотрудничество.

PhD in Economical Sciences, Professor, Fedchyshina V. V. Special economic knowledge in the legal systems of Europe, Australia and USA/ University of the State fiscal service of Ukraine, Ukraine, Kiev

The state and basic possibilities of using special economic knowledge and involvement of a judicial expert in the legal systems of Europe, Australia and the USA are substantiated. In the European Network of Forensic Institutions (ENFSI) there are no issues of economic offenses. The problem of the use of special economic knowledge for the purpose of providing mutual legal assistance and international cooperation in the process of disclosing and investigating economic offenses is studied, and the necessary condition for effective detection and investigation of economic offenses is a deep knowledge. The necessity of establishing an institute of forensic economic expertise is proposed. The possibilities of

international cooperation of the use of special economic knowledge, their problems and subjects, criteria of evaluation are determined.

Key words: economic expertise, special economic knowledge, ENFSI, economic violations, international cooperation.

Постановка проблеми. Національна судова економічна експертиза не може існувати в межах окремої держави. Забезпечення функції правоохоронної діяльності у боротьбі з економічними правопорушеннями неможливе без інтеграції з міжнародною спільнотою. Сучасні дослідження теоретичного та практичного позитивного міжнародного досвіду використання спеціальних економічних знань у виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень і розширюють можливості використання спеціальних знань у практиці кримінального судочинства

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Роботи вітчизняних і зарубіжних вчених Т. В. Аверянової, І. А. Алієва, Р. С. Белкіна, А. Й. Вінберга, Т. С. Волчецької, Г. Л. Грановського, Ф. Джавадова, В. Г. Гончаренка, І. В. Гори, А. В. Іщенко, С. В. Євдокіменко, Н. І. Клименко, Ю. Г. Корухова, В. К. Лисиченка, Н. Т. Малаховської, О. Р. Россинської, М. Я. Сегая, М. В. Салтевського, Е. Б. Сімакової-Єфремян, В. В. Тищенко, О. П. Удовенко, І. Я. Фрідмана, В. Ю. Шепітька, М. Г. Щербаковського визначили поняття спеціальних знань, спеціальних економічних знань, економічної експертизи, розкрили їх структуру, вчення, предмет, суб'єкти, методи та багато інших наукових проблем.

В українській криміналістиці вітчизняні вчені комплексно не досліджували проблематику використання спеціальних економічних знань в міжнародному судочинстві.

Методологічну основу дослідження склали публікації вчених Л. Барлакса, Р. Берана, Ю. Бранда, М. Брауне, М. Бреннана, С. Вальтоса, Е. Вейлеса. Д. Вілка, С. Вільямсона, Ю. Вуйцікевича, П. Гірдовійня, Т. Грегорчик, Д. Делінзшнейдера, Г. Едмонда, М. Кали, Н. Квакмана, Б. Кейлена, Н. І. Клименко, Х. Колецкого, М. Левіна, К. Маршала, С. Магнушон, І. Некулі, Г. Попи, І. Раджера, Ю. Робінсона, Е. Рута, М. Смісуіса. М. Плосковье, М. Соболовіча, С. Хаугхе, А. Чана, Г. Чапіра та інших.

Метою статті є аналіз сучасних міжнародних досліджень теоретичного та практичного досвіду у використанні спеціальних економічних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень.

Вступ. Ефективному розвитку інтеграційного процесу у галузі судової експертизи різних держав світу сприяє накопичений досвід нормативно-правового регулювання судово-експертної діяльності та реалізація перспективних підходів до використання позитивних новелізацій, нових шляхів і підходів до взаємодії.

У сучасному світі функціонує п'ять систем, які об'єднують (за різними принципами) наукові резерви судово-експертних установ різних держав: європейська, південно-африканська, судово-екологічна, трасологічна й азіатська [1.с.14].

Із опублікованого в 2012 р. рапорту (доповіді) Ради Європи щодо європейської системи оцінки справедливості [2]. слідує, що в Європі не погоджено єдині стандарти щодо ролі судових експертів у судочинстві.

Це свідчить про відсутність гармонізації в узгодженні критеріїв визнання допустимості доказів у країнах Європейського Союзу.

На рівні міжнародних правил це врегульовано Конвенцією про надання правової допомоги у кримінальних справах між Державами-

членами Європейського Союзу від 29.05.2000р. [3], введеною в дію Радою відповідно до статті 34 Договору про Європейський Союз.

В розділі IV «Міжнародне співробітництво в області судової експертизи» (ст. ст. 22, 23, 24) Закону «Про судову експертизу» визначено порядок проведення судової експертизи за дорученням відповідного органу чи особи іншої держави, з якою Україна має угоду про взаємну правову допомогу і співробітництво.

Законодавчо встановлено порядок залучення фахівців з інших держав для спільного проведення судових експертиз, і надано право керівникам державних спеціалізованих установ, що проводять судові експертизи, включати до складу експертних комісій провідних фахівців інших держав. Такі спільні експертні комісії здійснюють судові експертизи за нормами процесуального законодавства України [4].

Створення міжнародних мереж судово-експертних установ є свідченням зацікавленості держав у взаємодії і посиленні міжнародного співробітництва у галузі судової експертизи з метою досягнення передового рівня проведення судових експертиз і відповідності якості їх проведення міжнародним стандартам.

Тому необхідно встановлювати міжнародні наукові зв'язки з установами судових експертиз та криміналістики інших держав, проводити спільні наукові конференції, симпозіуми, семінари, обмінюватися стажистами, науковою інформацією і друкованими виданнями, здійснювати спільні видання в галузі судової експертизи і криміналістики.

Міжнародне співробітництво експертних установ сприятиме обміну досвідом в новаціях.

Однак, проблематика формування єдиних загальних принципів надання міжнародної правової допомоги [5], створення європейських стандартів у судово-експертній діяльності [6], та підходів до їх оцінки, залишаються невирішеними. Необхідно вирішувати шляхи гармонізації національних принципів судово-експертної діяльності держав у відповідності до міжнародних правових і професійних стандартів. В процесі пошуку критеріїв доцільно максимально враховувати можливий діапазон потенціалу окремих європейських країн - Нідерландів, Німеччини, Франції, Англії та Уельсу, Чеської Республіки, Ісландії, неєвропейських країн - США та Австралії.

Важливо, щоб висновок, складений експертами однієї держави, був доказом для іншої.

У європейських країнах поняття "експерт" загалом визначається опосередковано, посиланням на відповідні відомчі положення.

Часто статус експерта також визначає відповідний державний орган (наприклад, суд або інший, спеціально призначений) [7].

В більшості країн Європейського Союзу Міністерство юстиції або іншому уповноваженому органу правосуддя (як, наприклад, в Угорщині, Румунії, Сербії та Словенії) або призначається експерт безпосередньо через веб-сайти (як у Данії, Ірландії, Англії та Уельсі) уповноважені присвоювати статус експерта [8, с.7]. У 10 країнах: в Албанії, Вірменії, Австрії, Бельгії, Хорватія, Естонія, Франція, Нідерланди, Норвегії та Польщі на короткий термін або тільки на термін повноважень уповноважено суд призначати судових експертів.

У всіх державах метою створення експертного реєстру є забезпечення точності винесених судових рішень та підвищення довіри в очах суспільства, і основний критерій один володіння спеціальними знаннями і професійним досвідом [5, с. 9].

Із 1995 року існує Європейська мережа судово-експертних установ (ENFSI). У її складі налічується 64 експертні установи із 36 країн. Це найбільша у світі об'єднана організація судово-експертних установ, що отримала міжнародне визнання. Серед країн, інститути яких входять в європейську мережу, - Вірменія, Австрія, Азербайджан, Бельгія, Болгарія, Великобританія, Угорщина, Греція, Грузія, Данія, Іспанія, Ірландія, Італія, Литва, Латвія, Нідерланди, Норвегія, Польща, Румунія, Росія, Сербія, Словаччина, Словенія, Туреччина, Швеція, Швейцарія тощо. В даний час для спеціалізованої діяльності ENFSI діють два постійні комітети:

Постійна комісія з якості та компетенції (QCC), яка формує політику щодо забезпечення якості та компетенції; надання порад експертним робочим групам та членам ENFSI і допомагає лабораторіям ENFSI дотримуватися найкращих практик та міжнародних стандартів та

Постійний комітет з досліджень та розвитку (RDSC), який розробляє та підтримує стратегію досліджень та розвитку ENFSI: надає поради та інформацію експертним робочим групам та членам ENFSI щодо відповідних тем досліджень та розробок; сприяє спільним дослідженням між лабораторіями на міжнародному рівні; сприяє навчально-тренувальним курсам у спеціалізованих сферах через брокерську діяльність.

Представники ENFSI з метою підтримання гармонізації процедур та методів експертизи здійснюють співробітництво в галузі досліджень та розробок, постійний обмін інформацією та досвідом.

В складі ENFSI діють сімнадцять експертних робочих груп, які з глибокими знаннями та великою сумлінністю досліджують: тваринні, рослинні та ґрунтові сліди; цифрову обробку зображень; ДНК; документи; наркотики; вибухові речовини; відбитки пальців;

вогнепальну зброю / ГБР; дослідження пожеж та вибухів; судова інформаційна технологія; аналіз судової експресії мовлення та звуку; почерк; знаки; фарби та скло; аналіз дорожньо-транспортних пригод; текстиль та волосся [9].

Міжнародна політика євроінтеграції зобов'язує втілювати в практику кримінального судочинства міжнародні стандарти функціонування правових інститутів в боротьбі з економічними правопорушеннями. Цьому раніше не приділялася загальноохоплююча і згуртована увага.

Експертні робочі групи з проблематики дослідження економічних правопорушень у складі ENFSI відсутні.

Однак, спеціальні економічні знання потребують взаємопов'язаних глобалізованих знань, і це має велике значення. Це є ключовою проблемою формалізації і моделювання спеціальних економічних знань.

Однак, в Європі не існує єдиної позиції щодо цілого ряду існуючих питань, які стосуються залучення експерта, порядку і форм надання висновків.

Із 2010 року в Нідерландах, як гарантія відповідної компетенції експертів - осіб із спеціальними знаннями, існує офіційний реєстр експертів (Nederlands Register Gerechtig Deskundigen - NRGD, Голландський реєстр судових експертів) [10]. Основна вимога до експертів - високий рівень спеціальних знань визначеної наукової дисципліни і вміння забезпечити якість виданих висновків, етичні та професійні вимоги, пов'язані з такими цінностями, як незалежність, неупередженість та професіоналізм експерт, юридична компетентність [11].

Основним завданням експерта у кримінальному процесі в Німеччині є: співпраця експерта з судом чи прокуратурою за його

спеціальними економічними знаннями, які є основою рішення або при вирішенні факту доказування, тобто, призначений суддею експерт у Німеччині неупереджено виконує функції «помічника суду» в межах предметної компетенції [7].

Дослідження доказів у Франції відбувається під час досудового слідства, тому, в основному експертів призначають із офіційних реєстрів, які складаються з двох типів списків: національного списку, який формується Касаційним Судом і охоплює територію всієї країни, та списку обласних судів. Особи, внесені до офіційного реєстру, гарантуються досвідом професійної економічної діяльності, пов'язаної із спеціалізацією знань [7].

В Ісландській судовій системі, яка ґрунтується на роботі професійних суддів, які приймають рішення одноосібно без участі присяжних і без присяжних, експерту-економісту відведено роль «експерта-судді». Під час судового засідання їм відведено місце поряд із професійним суддею. Задача «експерта-судді» - служити суду своїми спеціальними предметними знаннями, задаючи правильними питаннями до учасників процесу та давати належну оцінку зібраним доказам [12].

В Чехії інститут судових експертиз є специфічним: експерт-економіст вправі надавати свої послуги всім державним установам - не тільки судам. Однак, всі експерти, і експерт-економіст зокрема, повинні утриматися від надання послуг приватним організаціям. Реєстр експертів у Чеській Республіці ведеться за 128 спеціалізаціями видів знань. За надання замовнику експертом - економістом неправдивого висновку належить компенсація, тому передбачено обов'язкове страхування цивільної відповідальності осіб зі спеціальними знаннями [13].

В Англії та Уельсі експерту-економісту відведено роль свідка-експерта. Його основне завдання - допомагати суду досягти матеріальної істини через надання об'єктивної та неупередженої думки щодо фактів, складених у межах і на основі спеціальних економічних знань [14].

В англійській системі немає офіційних списків судових експертів. Експертами-економістами можуть бути лише досвідчені особи, які достатньо володіють спеціальними економічними знаннями предметної кваліфікації, і загально визнано як контроль якості роботи експерта, що повинні відповідати науковим критеріям.

Процесуальна позиція експерта в Сполучених Штатах тісно пов'язана з специфікою загального права. Як і в англійській системі, судовий експерт сприймається як особливий вид свідків у справі - зміст його свідчень є думкою про відповідні факти у процесі, які повинні забезпечити їх правильне тлумачення.

Ситуація, в якій фахівець у певній галузі спеціальних знань свідчить як свідок, за винятком з правил, встановлених Федеральними правилами доказування (FRE), опитування свідків не може стосуватися їх вражень та думок про факти [15].

Критерії, за якими правило 702 FRE визначає вимоги до експерта: «свідок, який, опираючись на свої знання, навички, досвід, навчання чи освіту може бути кваліфікований як експерт, вправі дати свідчення у формі висновку. Така людина буде допущена тільки в тому випадку, якщо «наукові, технічні та інші знання, якими володіє експерт, є доречними в контексті оцінки відповідних фактів". Це положення визначає порядок залучення експертів - фахівців зі спеціальними знаннями та свідків у кримінальному процесі США. Конкретні особи, щоб представити свої спеціальні знання та діяти у ролі експертів в Сполучених Штатах визначають сторони у суді. Не існує офіційних

реєстрів експертів, і сторони обирають кандидатів на ринкових умовах. Під час подання заявки, на сайті зазначається одночасно який з п'яти критеріїв, визначених у принципах 702 FRE, відповідає вимогам для кандидата. Рішення про використання спеціальних економічних знань вирішується після голосування, тобто, за участю сторін передбачено лише процедуру попереднього оцінювання судом кандидата на свідка [16, с.3].

Звичайно, думка, сформована експертом, підлягає окремій оцінці із використання фактичних спеціальних знань [17], і, згідно з доктриною, науково підтверджений висновок експерта повинен формуватися вірними і надійними методами [18], відповідати загальноновизнаному критерію науки [19].

В Австралії немає офіційних реєстрів експертів, і, в принципі, існують експерти, вказані сторонами. Експерт повинен діяти незалежно [20], і жодним чином не бути пов'язаним та не мати зобов'язань перед учасниками процесу [21].

За положеннями ст. 79 Закону про докази, висновок експерта визнається як доказ, якщо «у експерта є спеціальні знання, що базуються на підготовці, освіті або досвіді» [22]. Довести, що висновок сформовано на підставі спеціальних знань, і є допустимим доказом, виходячи з прецедентного права австралійських судів, експерт повинен відповідати вимогам щодо обсягу спеціальних економічних знань на основі освіти, додаткового навчання та професійної досвідченості, довівши, що володіє такими знання [23].

Існує чотири основні принципи загального права щодо судових експертів – економістів та їх поглядів, яких слід дотримуватися при призначенні експертів:

1. експерт повинен мати достатній обсяг спеціальних знань та досвіду, щоб надійно виконувати свої обов'язки;

2. спеціальні знання - межі компетенції, якими володіють експерти.

3. основи правил (принципів надання висновку) - експерту слід дозволити якомога більший і найширший доступ до прямих доказів.

4. загальне правило знань - слід оцінювати, чи насправді, у конкретній справі потрібні спеціальні знання (критерії визначено на підставі справи *Dasreelpty. Ltd. vs. Nawchair* і пізніше майже повторено в *Evidence Act 2008* та інших нормах, що стосуються доказів).

В Австралії визнано, що поняття "спеціальні знання" - це фраза недооцінена, що є проблемою, оскільки не має формальних методів оцінки кваліфікації [24].

На підставі діючих правил можна визнавати спеціальні знання без академічної освіти, тобто, лише практичний досвід. Тому представники австралійського вчення підкреслюють, що під час проведення експертного економічного дослідження важливим елементом має бути те, чи використання спеціальних знань описано ґрунтовно, так, щоб можна визнати надійним. Для протидії економічним злочинам важливим є проведення відповідних наукових досліджень і своєчасний обмін інформацією між практиками та науковцями, і отримання доказів із-за кордону, співробітництва спеціальних служб.

Кримінальне процесуальне законодавство Польщі однозначно не визначає поняття «експерт». Що стосується концепції «експерта», то ст. 193 § 1 Кримінально-процесуального кодексу Польщі зумовлює: якщо викладення обставин, що мають відношення для вирішення справи вимагає спеціальної інформації, то потрібна експертна думка або експерти.

Хоча в кримінальному праві Польщі поняття «спеціальні знання» вже давно використовується, однак, визначення терміну немає [25].

Концепцією передбачається, що це знання, які перевищують загальнодоступні знання в межах визначеної діяльності [26]. Тому рівень спеціальних знань визначається належною освітою і професійним досвідом - це ті знання та навички, які виходять за рамки середнього і практичного [27]. Така норма підтримується змістом ст. 195 КПК Польщі, згідно з якою експертом може бути «будь-яка особа, яка має відповідні знання в спеціальній галузі» [28].

Останніми роками розслідування злочинів усе більш залежить від експертної науки. Збільшення кількості тяжких міжнародних злочинів вимагає тіснішої співпраці між країнами. Саме тому дуже важливо, щоб кожній країні були доступні методи експертних досліджень, які застосовуються в інших країнах. Співпраця у рамках цього проекту поширюватиметься на ті галузі, в яких бракує розуміння, де необхідно застосовувати порівняльний метод, де саме необхідне дослідження. Партнери займатимуться конкретними галузями експертної науки: методикою почеркознавства, аналітичними методами порівняння людських голосів, а також інтерпретацією отриманих доказів в ході розслідування кримінальних злочинів.

Підтримуючи наукову концепцію видатного польського вченого-криміналіста з дослідження криміналістичної проблематики організованої фінансово-економічної злочинності Хуберта Колецкого, необхідною умовою ефективного виявлення і розслідування економічних правопорушень є глибокі знання. З цією метою доцільно створити Інститут судово-економічних експертиз, і серед основних можливостей використання спеціальних економічних знань першочергово визначити проблеми і тематику, зокрема:

понятійні питання – дефініцію понять економічних правопорушень, визначення відмінних ознак, склад її класифікації (типології);

визначення діагностичних, прагматичних і майбутніх цілей і напрямлень їх практичного використання;

прагматичні цілі і прагматичне значення криміналістичного аналізу способів здійснення і розкриття окремих видів – категорій, груп, типів економічних правопорушень, а також як основу оптимального формування профілактики і ефективного проведення оперативно-розшукових дій;

як основу для коректування процесів по розкриттю і розслідуванню економічних правопорушень;

порядок направлення на судово-економічну експертизу, визначення діапазону можливостей і цілей;

особливості експертного дослідження сутності і видів слідів та можливості їх використання в процесі кримінального провадження;

визначення причин процесуального затягування і недостатності доказів в кримінальних правопорушеннях щодо економічних правопорушень, з точки зору криміналістики [29, с. 95, 97];

дотримання меж компетенції спеціальних економічних знань і повноважень судового експерта-економіста при вирішенні поставлених завдань;

критеріїв оцінювання висновку експерта-економіста як одного із доказів в рамках кримінального провадження.

Висновки. Судова експертиза охоплює велику кількість наукових дисциплін, і багато актуальних проблем експертної науки важко вирішити, використовуючи тільки ресурси в одній країні. Тому міжнародна співпраця дає явні переваги її розвитку.

Міжнародна політика євроінтеграції сприяє запровадженню в Україні позитивного досвіду використання спеціальних економічних знань у встановленні і розслідуванні кримінальних правопорушень. Враховуючи це, у сучасних дослідників виникає інтерес до

теоретичного і практичного досвіду взаємної правової допомоги і співробітництва із використанням спеціальних економічних знань у правових системах Європи, Австралії і США.

Література:

1. Клименко Н. І. Азіатська мережа судових експертних установ (*asianforensicciencesnetwork — afsn*). Криміналістичний вісник - No 1 (23), 2015. С.14-18.
2. Council of Europe, the European Commission for the Efficiency of Justice, *European Judicial Systems, 2012, raport dostępny na stronie: <http://euromed-justice.eu/document/coe-2012-european-judicial-systems-edition-2012-2010-data-efficiency-and-quality-justice>*
3. Конвенція про взаємодопомогу в кримінальних справах між державами-членами Європейського Союзу, Заява, Міжнародний документ від 29.05.2000.
4. Закон Про судову експертизу від 25.02.1994 № 4038-XII, із змінами та доповненнями. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>
5. P. Girdwoyń, *Opiniabiegłego w sprawachkarnych w europejskim systemie prawnym. Perspektywy harmonizacji, Warszawa 2011, s. 71*
6. <http://clk.policja.pl/clk/wspolpraca/wspolpraca-miedzynarodo/centc-419/87639,Europejska-normalizacja-badan-kryminalistycznych-rola-Centralnego-Laboratorium-K.html>
7. G. Popa, I. Necula, *Study on expert status in the European judicial systems, InternationalJournalofJuridicalSciences, no. 3(2013), s. 161.*
8. B. Keulen, N. Kwakman, *Experts and expert register In Europe. The national and the international level, http://legalresearchnetwork.eu/wp-content/uploads/2011/10/PaperBerend_Keulen_NicoKwakman_Groningen.doc.*
9. <http://enfsi.eu/about-enfsi/structure/working-groups/>

10. M. Smithuis, E. vanRuth, E. Wieles, *Quality control of forensic experts: the complementary role of accreditation and certification*, *Expertise&Recht*, vol. 6/2012, s. 220.
11. M. Ploscowe, *The expert witness in criminal cases in France, Germany and Italy*, *Law and Contemporary Problems*, vol. 2/1935, s. 508.
12. S. Magnusson, *The use of experts in Iceland in civil procedure*, <http://www.scandinavianlaw.se/pdf/51-17.pdf>.
13. M. Sobolovic, *Quality analysis of expert witnesses by the course of knowledge society challenges*, *Juridical Science Series*, 01/2009 (November), s. 109-118.
14. S. Huyghe, A. Chan, *The evolution of expert witness law under UK and US jurisdictions*, <http://www.jamsadr.com/files/uploads/documents/gec-newsletter/jams-gec-news-2014-winter.pdf>
15. Rule 701, *U.S. Federal Rules of Evidence*, December 2013, http://judiciary.house.gov/_cache/files/5334e54f-12cc-44b1-a0bc-697e8e29bd15/evidence2013.pdf.
16. G. Sapir, *Qualifying the expert witness: a practical voir dire*, *Forensic Magazine*, February/March 2007, <http://www.chm.uri.edu/forensics/courses/Appendix%20-%20forensic%20science%20&%20expert%20witness/Voir%20Dire.pdf>.
17. I. Rager, K. Marshall, *Examination of prior expert qualification and/or disqualification (questionable question under the rule of evidence)*, *The Review of Litigation*, vol. 24/3(2005), s. 560.
18. M. Brennan, D. Dilenschneider, M. Levin, J. Robinson, *Finding and researching experts and their testimony*, <http://virtualchase.justia.com/content/finding-and-researching-experts-and-their-testimony>

19. M. Browne, C. Williamson, L. Barlacs, *The perspectival nature of expert testimony In the US, England, Korea and France*, *Connecticut Journal of International Law*, vol. 55/2002-2003, s. 67-68.
20. Family Court of Australia, *The Changing Face of the expert fitness*, Discussion Paper 2002,
http://www.familycourt.gov.au/wps/wcm/connect/FCOA/home/about/publications/Papers/archived/FCOA_pr_changing_face.
21. J. Brand, *Practical issues In engaging and adducing expert evidence – an examination of the process and procedure In the Victoria and federal jurisdictions*, *Victoria University Law and Justice Journal*, vol. 93/2013, s. 1.
22. <http://www.comlaw.gov.au/Series/C2004A00818>,
23. R. Beran, *The role of the expert fitness In the adversarial legal system*, *Journal of Law and Medicine*, 17(1)/2009, s. 133-137.
24. G. Edmond, *Impartiality, efficiency or reliability? A critical response to expert evidence law In Australia*, *Australian Journal of Forensic Sciences*, 1-17/2010, <http://njca.com.au/wp-content/uploads/2013/07/Gary-Edmond-Impartiality-EfficiencyOr-reliability-paper.pdf>
25. T. Grzegorzczak, J. Tylman, *Polskie postępowanie karne*, Warszawa 2011, s. 530.
26. Wyrok SN z dnia 15 kwietnia 1976r., sygn. akt II KR 48/76, OSNKW 1976, nr 10-11, poz. 133.
27. Wyrok SN z dnia 23 listopada 1982r., sygn. akt II KR 186/82, OSNPG 1983, nr 5, poz. 59.
28. S. Waltoś, *Proces karny – zarys systemu*, Warszawa 2009, s. 383.
29. Колецки Х. О некоторых реалиях преступности, криминалистической практики и науки криминалистики в Польше (основные исследовательские вопросы по криминалистическим проблемам современной организованной финансово-экономической

преступности в Польше) Сибирский юридический вестник. 2008. №3(42). Стр. 92-97.

References:

1. Klymenko N. I. Asian Network of Forensic Examination Offices (asianforensicsciencesnetwork - afsn). *Forensic Bulletin - No 1 (23)*, 2015. P.14-18.
2. Council of Europe, the European Commission for the Efficiency of Justice, *European Judicial Systems, 2012, raport dostępny na stronie: <http://euromed-justice.eu/document/coe-2012-european-judicial-systems-edition-2012-2010-data-efficiency-and-quality-justice>*.
3. *The Convention on Mutual Assistance in Criminal Matters between the Member States of the European Union, Statement, International Document dated May 29, 2000.*
4. *Law on Forensic Examination No. 4038-XII dated February 25, 1994, with amendments and additions. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>*.
5. *Mr Girdwoyn, Member of the Board of Directors, on behalf of the European Commission. Perspectives for Harmony, Warszawa 2011, s. 71.*
6. *<http://clk.policja.pl/clk/wspolpraca/wspolpraca-miedzynarodo/centc-419/87639,Europejska-normalizacja-badan-kryminalistycznych-rola-Centralnego-Laboratorium-K.html>*.
7. *G. Popa, I. Necula, Study on expert status in the European judicial systems, International Journal of Juridical Sciences, no. 3(2013), s. 161.*
8. *B. Keulen, N. Kwakman, Experts and expertregister In Europe. Thenational and the international level, http://legalresearchnetwork.eu/wp-content/uploads/2011/10/Paper_Berend_Keulen_Nico_KwakmanGroningen.doc*
9. *<http://enfsi.eu/about-enfsi/structure/working-groups/>*.

10. M. Smithuis, E. vanRuth, E. Wieles, *Quality control of forensic experts: the complementary role of accreditation and certification*, *Expertise & Recht*, vol. 6/2012, s. 220.
11. M. Ploscowe, *The expert witness in criminal cases in France, Germany and Italy*, *Law and Contemporary Problems*, vol. 2/1935, s. 508.
12. S. Magnusson, *The use of experts in Iceland in law and procedure*, <http://www.scandinavianlaw.se/pdf/51-17.pdf>.
13. M. Sobolovic, *Quality analysis of expert witnesses by the course of knowledge society challenges*, *Juridical Science Series*, 01/2009 (November), s. 109-118.
14. S. Huyghe, A. Chan, *The evolution of expert witness law under UK and US jurisdictions*, <http://www.jamsadr.com/files/uploads/documents/gec-newsletter/jams-gec-news-2014-winter.pdf>.
15. Rule 701, U.S. Federal Rules of Evidence, December 2013, http://judiciary.house.gov/_cache/files/5334e54f-12cc-44b1-a0bc-697e8e29bd15/evidence2013.pdf.
16. G. Sapir, *Qualifying the expert witness: a practical voir dire*, *Forensic Magazine*, february /march 2007, <http://www.chm.uri.edu/forensics/courses/Appendix%20-%20forensic%20science%20&%20expert%20witness/Voir%20Dire.pdf>.
17. I. Rager, K. Marshall, *Examination of prior expert qualification and/or disqualification (questionable question under the rule of evidence)*, *The Review of Litigation*, vol. 24/3(2005), s. 560.
18. M. Brennan, D. Dilenschneider, M. Levin, J. Robinson, *Finding and researching expert and the ir testimony*, <http://virtualchase.justia.com/content/finding-and-researching-experts-and-their-testimony>.

19. M. Browne, C. Williamson, L. Barlacs, *The perspectival nature of expert testimony In the US, England, Korea and France*, *Connecticut Journal of International Law*, vol. 55/2002-2003, s. 67-68.
20. *Family Court of Australia, The Changing Face of the expert fitness, Discussion Paper 2002*, http://www.familycourt.gov.au/wps/wcm/connect/FCOA/home/about/publications/Papers/archived/FCOA_pr_changing_face.
21. J. Brand, *Practical issues In engaging and conducting expert evidence – an examination of the process and procedure In the Victoria and federal jurisdictions*, *Victoria University Law and Justice Journal*, vol. 93/2013, s. 1.
22. <http://www.comlaw.gov.au/Series/C2004A00818>.
23. R. Beran, *The role of the expert fitness In the adversarial legal system*, *Journal of Law and Medicine*, 17(1)/2009, s. 133-137.
24. G. Edmond, *Impartiality, efficiency or reliability ? A critical response to expert evidence law In Australia*, *Australian Journal of Forensic Sciences*, 1-17/2010, <http://njca.com.au/wp-content/uploads/2013/07/Gary-Edmond-Impartiality-EfficiencyOr-reliability-paper.pdf>.
25. T. Grzegorzczak, J. Tylman, *Polskie postępowanie karne*, Warszawa 2011, s. 530.
26. *Wyrok SN, dated 15 May 1976, sygn. Act II KR 48/76, OSNKW 1976, No 10-11, Pos. 133.*
27. *Wyrok SN z dnia 23 listopada 1982r., Sygn. Act II KR 186/82, OSNPG 1983, No 5, pos. 59.*
28. S. Waltoś, *Proces karny-zarys systemu*, Warszawa 2009, s. 383.
29. Koletsky H. *Some realities of criminality, criminalistic practice and criminalistics in Poland (fundamental research questions of criminalistic problems of modern organized financial and economic crime in Poland)* *Siberian legal bulletin*. 2008. № 3 (42). Cmp. 92-97.